УДК 821.111+811.111'25
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.50-2.22

Мовчан М. Г.,
викладач кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

СПОСОБИ ЗОБРАЖЕННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ КАТАСТРОФИ В АПОКАЛІПТИЧНОМУ РОМАНІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОГО РОМАНУ НІЛА СТІВЕНСОНА «SEVENEVES»)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню способів зображення та перекладу катастрофи у творах апокаліптичного жанру. Метою наукової розвідки є вивчення ролі перекладацьких рішень під час відтворення катастрофи як реалії апокаліптичного суспільства та встановлення доцільності залучених прийомів. У статті наведено аналіз наукових досліджень жанрово-стильових рис апокаліптичного роману. Акцентується увага на популярності апокаліптичного роману серед сучасних читачів, оскільки в текстах такого жанру порушується питання існування людства, життя людей після руйнівних подій та кінця світу. Крім того, встановлено, що переклад апокаліптичних романів значно розширює їхню читацьку аудиторію. Окреслено два піджанра апокаліптичного роману: власне апокаліптичний, який зображує світ до настання катастрофи, та постапокаліптичний, сюжет якого описує спроби людства відновити свій вид після апокаліпсису. У роботі наведено приклади глобальної катастрофи, які автори змальовують в апокаліптичних романах. Найпоширенішими є ядерна війна, природні катаклізми, екологічна криза, пандемія, повстання роботів або вторгнення інопланетного життя. Матеріалом дослідження став англомовний апокаліптичний роман Ніла Стівенсона «Seveneves» та його переклад українською мовою, який виконав Остап Українець. Встановлено, що неможливо одностайно віднести цей роман до одного з піджанрів апокаліптичного роману, оскільки він поєднує в собі характеристики апокаліптичного і постапокаліптичного сюжету. Зважаючи на вказані жанрово-стильові особливості сюжету, роман характеризується значною кількістю мовних одиниць, які позначають реалії світу природи, зокрема глобальну катастрофу. Встановлено, що автор роману використовує словосполучення задля змалювання процесів руйнації планети. Відтворення таких конструкцій українською мовою вимагає від перекладача використання не лише лексичних, а й синтаксичних перетворень. Порівняльний аналіз україномовного та англомовного роману «Seveneves» показав, що перекладач використовує прийоми, які дозволяють адаптувати текст оригіналу для цільового читача.

Ключові слова: апокаліптичний роман, реалія, реалія світу природи, перекладацький прийом, лексична трансформація, синтаксична трансформація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Світ за весь час своєї історії ніколи не існував без війн, пандемій, природніх лих та інших катастроф, які людство часто вважало апокаліптичними. До апокаліптичних тем апелюють у новинному дискурсі, мистецтві та кіно, і в літературі особливо [1; 5]. У сучасних англомовних художніх творах апокаліптичні мотиви набули своєї популярності зважаючи на сьогочасні тенденції збройних конфліктів, стихійних лих, розвитку масових захворювань у світі [2, с. 333]. Зображення можливих сценаріїв загибелі всього живого на планеті Земля, а також спроб людства вижити на тлі руйнівних подій посилило інтерес читацької аудиторії до апокаліптичного роману, а завдяки перекладу як міжкультурному посередництву коло читачів романів такого жанру значно збільшилось. Переклад художньої літератури апокаліптичного жанру створює низку труднощів, які, в першу чергу, пов'язані з відтворенням реалій, оскільки людство зображене в період глобальних катаклізмів та катастроф, які не знайомі сучасному читачеві [3, с. 143]. Відтворення реалій життя апокаліптичного суспільства набуває не лише теоретичного, а й практичного інтересу в сучасному перекладознавстві, оскільки вони можуть створювати труднощі лінгвокультурного характеру під час перекладу. Тому перед перекладачем апокаліптичного роману стоїть завдання знайти способи адекватного відтворення реалій, які будуть зрозумілі україномовному читачеві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Питання, пов'язані з вивченням апокаліптичного роману, знаходяться у центрі уваги переважно літературознавців. Окремі дослідження присвячені вивченню історії становлення та розвитку цього жанру [4; 5], усталених ознак апокаліптики та її жанрової модифікації [6; 2]. Риси апокаліптичного жанру розглядались не лише у сфері літератури, а й кіномистецтва [7]. Крім того, з позицій перекладознавства розглядались проблеми визначення поняття «реалія» та її змісту [8; 9; 10]. Класифікація реалій викликала зацікавлення в перекладознавців, які систематизували її в межах часового поділу [8] або пропонували предметну класифікацію реалій [9]. Разом із тим результати аналізу наукових праць свідчать про те, що проблеми перекладу апокаліптичного роману не порушувались, у тому числі лексичні, серед яких найбільший інтерес становлять способи відтворення апокаліптичних реалій, що зробить внесок у теорію лакунарності з позицій перекладознавства.

Формування мети статті. Метою наукової розвідки є визначення ролі перекладацьких трансформацій під час відтворення українською мовою реалій апокаліптичного роману Ніла Стівенсона «CIMMIC», виконаного Остапом Українцем, та з'ясування виправданості перетворень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному перекладознавстві постійно зростає інтерес до питань еквівалентності та адекватності в художньому перекладі та вирішення

проблем вибору вдалих способів відтворення мовних одиниць, зокрема реалій. Реалії визначаємо як «моно- або полілексемні одиниці, основне значення яких вміщає традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [8, с. 58]. Відтворення реалій вимагає не лише залучення перекладацьких прийомів, а й з'ясування їхньої семантико-стилістичної функції в художньому тексті: залежно від того, яку інформацію несе реалія, перекладач буде по-різному її відтворювати [8, с. 84].

Постійний інтерес сприяє залученню різноманітних підходів до проведення перекладознавчих розвідок, оскільки ідеться про взаємозв'язок категорій мовного, функціонального й прагматичного змісту, про пошук еквівалентних та адекватних мовних структур. Під час зіставлення різних національних мовних картин світу стають помітними семантичні лакуни, не заповнені мовними одиницями в мові-компаранті, особливо це стосується апокаліптичного роману, який відображає суспільство у час катастроф і технологічних інновацій, які не відбуваються в реальному житті [2, с. 333–334]. Частину реалій апокаліптичного суспільства, переклад яких викликає значні лексичні та стилістичні труднощі, складають мовні одиниці, які описують глобальну катастрофу. Найбільш поширеними варіантами глобальної катастрофи є ядерна війна, процес руйнування ландшафту та території проживання людей внаслідок природних лих, екологічний апокаліпсис, загибель людства через вторгнення інопланетян [2, с. 337], а також пандемія та занадто велике покладання на науково-технічний прогрес (повстання машин) [4, с. 298]. Крім того, в літературознавстві розрізняють два піджанра апокаліптичного роману: власне апокаліптичний, який змальовує суспільство безпосередньо під час наближення і здійснення якоїсь катастрофи, і постапокаліптичний, який зображує світ, понищений стихійним лихом [2, с. 333–338].

Англомовний роман Ніла Стівенсона «Seveneves», який став матеріалом дослідження, описує спроби людства пережити глобальну катастрофу та вижити після неї. Апокаліптичні події, які змальовані в романі, викликані раптовим розпадом Місяця. Із часом уламки природнього супутника падатимуть у земну атмосферу і завдаватимуть непоправної шкоди земному ландшафту і всьому живому на планеті: «Їх буде так багато, що з них сформується справжній вогняний купол, який спопелить усе в межах досяжності. Усю поверхню Землі буде стерилізовано. Льодовики закиплять. Єдиний спосіб уціліти – це забратися геть із атмосфери. Під землю або в космос». Роман складається із трьох частин, де описується, відповідно, підготовка людей до катастрофи, перебіг апокаліптичних подій та життя людей п'ять тисяч років потому. Зважаючи на сюжет роману, неможливо остаточно визначити його піджанр, оскільки в ньому присутні апокаліптичні та постапокаліптичні риси.

Зазначені особливості апокаліптичного роману значно впливають на вибір автором лексичних та стилістичних мовних одиниць. Оскільки присутні описи руйнації навколишнього середовища, а також космічних процесів, які не знайомі сучасному читачеві, перекладач стикається з проблемами відтворення рідною мовою одиниць, які позначають в оригіналі апокаліптичні реалії. Р. Кияк класифікує реалії на 6 груп: 1) побутові реалії (стосуються житла, особливостей побудови, інструментів, одягу, харчів, видів занять та професій, грошових знаків тощо); 2) етнографічні та міфологічні реалії (охоплюють етнічні та соціальні групи, регіональні звертання, народні свята та танці); 3) реалії світу природи (містять назви тварин, рослин, ландшафту); 4) реалії державно-адміністративного укладу та суспільного життя (охоплюють назви адміністративних одиниць та державних інститутів, організацій та партій, підприємств та закладів); 5) ономастичні реалії (включають антропоніми, топоніми, назви компаній, аеропортів тощо); 6) асоціативні реалії (охоплюють рослинні символи, анімалістичні та кольорові символи, історичні та літературні алюзії) [9, с. 142–143]. Відповідно, значну частину реалій, використаних автором під час відтворення суспільства в апокаліптичному романі «Seveneves» та в його українському перекладі Остапа Українця, є група реалій світу природи. В оригіналі ця група реалій позначається конструкціями, які описують процеси руйнації, що вимагає застосовування не лише лексичних, а й граматико-стилістичних трансформацій.

Для відтворення реалій світу природи перекладач використовує такі перекладацькі прийоми: конкретизація значення, компенсація, заміна та опущення.

Перекладач вдається до лексичної трансформації конкретизації значення під час відтворення наслідків падіння метеоритів, наприклад:

англ. *Its trail set fire to dry leaves and combustible litter in the Crimea* <…> – укр. *Її вогняний слід підпалив сухе листя й органічне сміття в Криму* <…> [1, с. 255].

Задля адаптації змісту роману для україномовного читача перекладач конкретизує значення іменника прикметником *вогняний*, вказуючи на природу руйнувань.

У наступному прикладі, де автор змальовує масштаби цунамі, яке спричинене падінням уламків Місяця, перекладач замінює англійську величину мірою, яка є характерною для українського суспільства:

англ. *A few minutes ago, Manhattan was struck by a hundred-foot wall of water* – укр. *Кілька хвилин тому Мангеттен накрило тридцятиметровою хвилею* [1, с. 265].

Перекладач враховує культурну різницю між текстом оригіналу та текстом перекладу, тому замінює англійську лексему *foot* українською *метр* і адаптує цю величину для україномовного читача.

Описуючи падіння уламків Місяця на поверхню землі, перекладач залучає прийом компенсації, наприклад:

англ. <…> *a kilometer-wide rock that lit up eastern Europe with eerie, silent flashes* <…> – укр. <…> *кілометрова каменюка освітила Східну Європу своїми примарними, тихими спалахами* <…> [1, с. 255].

У перекладі англомовний іменник *rock* замінюється іменником *каменюка*, що вказує на збільшені розміри метеорита та має негативне значення, підкреслюючи його руйнівний ефект. Крім того, можна помітити заміну однієї синтаксичної конструкції іншою: підрядна частина речення оригіналу замінюється простим реченням.

Поширені випадки синтаксичної трансформації заміни в перекладі англійських пасивних речень активними реченнями, що відповідає нормам української мови, наприклад:

англ. *The former city was first set on fire by radiant heat* <…> [2, с. 309] – укр. *Перше місто зайнялося від колосальної спеки,* <…> [1, с. 255].

Щоб підкреслити силу та швидкоплинність руйнації планети, перекладач використовує прийом опущення присудка

і замінює двоскладне речення номінативною конструкцією, наприклад:

англ. *Big surface wave* came through [2, с. 316]. – укр. *Велика сейсмічна хвиля*.

У наступному прикладі перекладач опускає англомовну конструкцію *on the surface,* щоб запобігти текстовому перенавантаженню, оскільки контекст дає зрозуміти, що події відбуваються на поверхні Землі:

англ. *The trails of the incoming meteorites, once a pattern of bright scratches in the air, had merged onto a blinding continuum of superheated air that has set fire to anything on the surface capable of burning* [2, с. 324] – укр. *Сліди нових метеоритів, які раніше були схожі на яскраві подряпинки в повітрі, тепер злилися в сліпучому континуумі перегрітого повітря, підпалюючи все, що ще могло горіти* [1, с. 267].

У такий спосіб перекладач опускає мовні одиниці, що можуть бути надлишковими для цільового читача.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, переклад апокаліптичного роману вимагає тлумачення незнайомих сучасному читачеві реалій, які пов'язані зі світом природи, особливо з описом глобальної катастрофи. Задля адаптації нових реалій до картини світу цільового читача перекладач повинен кожного разу приймати нове рішення, як адекватно їх відтворити в художньому тексті з огляду на мету твору та завдання перекладу.

Перспективи досліджень убачаємо в подальшому вивченні груп реалій апокаліптичного роману та способів їх перекладу, а також у порівнянні перекладацьких трансформацій, залучених для відтворення різних реалій апокаліптичного суспільства.

Література:

1. Apocalyptic Discourse in Contemporary Culture: Post-Millennial Perspectives on the End of the World / edited by M. Germana, A. Mousoutzanis. New York : Routledge, 2014. 260 p.
2. Кулешір М. Апокаліптична художня література: особливості жанру. *Сучасні літературознавчі студії. У просторі наукового пошуку В.І. Фесенко*. 2014. № 11. С. 331–341.
3. Лімборська А.І. Постапокаліптичне майбутнє і доля цивілізації в контексті нової готики: роман «Дорога» Кормака Маккарті. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 1(15). С. 143–148.
4. Нагачевська О. Постапокаліптичний роман США на межі XX та XXI століть (Пол Остер «В країні останніх речей» (1987), Кормак Маккарті «Дорога» (2006)). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах.* 2013. № 27. С. 298–305.
5. Березовская Л.С., Демченков С.А. Постапокалиптика как жанр научной / паранаучной фантастики. *Гуманитарные исследования.* 2016. № 4(13). С. 64–67.
6. Бовсунівська Т.В. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Видавництво «Діса плюс», 2015. 368 с.
7. Чеснова Е.Н., Мансурова Ш.И., Снытина А.А. Философия миров постапокалипсиса в современной культуре. *Гуманитарные ведомости ТГПУ им. Л.Н. Толстого*. 2017. № 2(22). С. 46–54.
8. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів : Видавництво при Львівському університеті, 1989. 216 с.
9. Кияк Т.Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 543 с.
10. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. Москва : ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. 416 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Стівенсон Н. Сімміс : роман / пер. з англ. О. Українця. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2008. 688с.
2. Stephenson N. Seveneves. New York : William Morrow and Company, 2018. 880 p.

Movchan M. Ways of representing and translating catastrophe in apocalyptic novel (a case of Ukrainian translation of the English novel "Seveneves" by Neal Stephenson)

Summary. The article explores ways of representation and translation of catastrophe in apocalyptic literature. The aim of this study is to analyze the role of translation procedures in representation of catastrophe as realia of apocalyptic society and define usefulness of these procedures. The article presents the analysis of scientific research into genre and stylistic peculiarities of the apocalyptic novel. The study draws our attention to the popularity of the apocalyptic novel among modern readership, since the plot of such fiction is focused on the question of human existence, life after destructive events and the end of the world. Besides, the research claims that translation of apocalyptic literature widens its readership considerably. Two subgenres of the apocalyptic novel are distinguished: apocalyptic and postapocalyptic. The apocalyptic subgenre describes the world before the global catastrophe, while the postapocalyptic subgenre is characterized by the plot that presents humanity's attempts to save its species after the apocalypse. The article describes the most common examples of the catastrophe: nuclear war, natural disasters, ecological crisis, pandemic, robot uprising, or alien invasion. The material for the research was obtained from the English apocalyptic novel "Seveneves" by Neal Stephenson and its Ukrainian translation made by Ostap Ukrainets. It has been revealed that the novel belongs to both subgenres of apocalyptic fiction, since it combines apocalyptic and postapocalyptic features. Considering such genre and stylistic peculiarities the novel "Seveneves" is characterized by the number of linguistic units which denote realia of the natural world, catastrophe in particular. The analysis has shown that the author uses word combinations to represent destructive events and translation of such linguistic units requires the use not only lexical, but also syntactical transformations. The comparative method of the English novel "Seveneves" and its Ukrainian translation has revealed that the translator uses such procedures which allow adapting the source text for the target audience.

Key words: apocalyptic novel, realia, realia of the natural world, translation procedures, lexical transformation, syntactical transformation.